

Dr. Ravasz István:
CSENDŐRPUCCS VAGY ZÁSZLÓSZENTELEÉS?
A BUDAPESTI DEPORTÁLÁSOK LEÁLLÍTÁSA

Magyarország német megszállását követően megkezdődött a zsidóság gettókba kényszerítése, majd deportálása. Ugyancsak a német jelenlét következtében a szélsőjobb egyre inkább felbátorodott és mind gyakrabban gondolt a kormányzó hatalmának névlegessé tételére. A két folyamat 1944. júliusának elején találkozott.

Németek és zsidók

A német megszállásig Magyarország a német fajelmélet gyakorlatba történő átültetése szempontjából szigetnek számított. Korlátozva voltak ugyan a zsidók jogai (amit természetesen nem lehet eléggé elítélni), de fizikai létük 1944. márciusáig még nem került közvetlen veszélybe. Magyarországon nagyszámú menekült talált menedéket, ideértve elsősorban a lengyeleket, de számos nyugati ország állampolgárait (hadifoglyait például), sőt a környező országokból idemenekült zsidókat is.

Március 21-én német felszólításra Budapesten megalakult a Magyar Zsidók Tanácsa, egyfajta összekötő szerv a német hatóságok és a zsidóság között. Elnöke *Stern Samu* lett. Később, novemberben a Tanácsnak kellett megszerveznie a budapesti gettót, de akkor már a nyilasok elől bújdosni kényszerülő *Stern* helyett *Domonkos Miksa* irányításával.

Március 29-től a *Sztójay-kormány* megkezdte az ún. zsidórendeletek kiadását. Ezek kiterjedtek az élet minden területére, egyre szűkebbre szorítva a zsidók jogait és életterét. Rendszeresítették a sárga Dávid-csillag viselését, elrendelték a zsidó vagyon elkobzását, illetve zár alá vételét. A zsidórendeletek végrehajtását *Endre László* belügyi államtitkár felügyelte.

Április 7-én az Eichmann-törzs vezetőinek részvételével értekezletet tartottak a Belügyminisztériumban, ahol elhatározták a zsidók gettókba tömörítését. A végrehajtást csendőrkerületenként rendelték el, a kassai kerületet véve előre, s a budapestit utolsónak. A gyakorlatban a gettók gyűjtőtáborok voltak, a legtöbb esetben téglagyárak területén, ahol embertelen körülmények uralkodtak. Összesen 40 gettó létesült, ebből 17 Kárpátalján, 7 Erdélyben, 7 a Dunántúlon, 4 a Tiszántúlon.

Május 4-5-én Bécsben az SD, a Csendőrség és a Birodalmi Vasút képviselői megtárgyalták a zsidók deportálásának menetrendjét. Formailag munkaerő-kiutaztatásról volt szó a Birodalomba, gyakorlatilag azonban a haláltáborokba, legfőképp Auschwitzba történő kiszállításról.

A május 14-én megindult deportálások a hazai zsidóság nagyobb részét érintették. A "D.A.-Umsiedler" ("német munkás-kitelepítés") feliratú marhavagonokban június 21-ig, Ferenczy jelentése szerint a kolozsvári, marosvásárhelyi, miskolci és székesfehérvári csendőrkerületek területéről 327 244 főt deportáltak. Június 29-ig, ugyancsak Ferenczy adatait alapul véve, a szegedi és debreceni csendőrkerületek területéről további 40 505 fő, július 9-ig a szombathelyi, pécsi és budapesti csendőrkerület területéről 53 684 fő zsidót deportáltak. Edmund *Veesenmayer* teljhatalmú birodalmi megbízott feljegyzései összesen 437 402 főt mutattak ki. A haláltáborokból elenyésző kisebbségük tért csak vissza.

Budapesten mintegy 250-280 ezer zsidó (ebből 170 ezer budapesti, a többi befogadott menekült) maradt. November 6-tól a Budapest körüli ostromgyűrű bezárásáig Szálasi további 50-70 ezer zsidót indított közülük gyalogmenetben a Birodalom felé, munkaszolgálatra. Hozzávetőleg ezek fele a magyar-német határon épülő erődvonalon dolgozott, a többi menet közben elpusztult, vagy haláltáborba került, például Dachaubá. A Budapestre szorult zsidók közül a nyilasok ezeket lőttek a Dunába, vagy koncoltak fel a helyszínen. 1945. január 18-án az odaérkező szovjet csapatok kb. 70 ezer embert találtak a gettóban.

A deportálások ellen még május és július között sokan emelték fel szavukat, köztük a teljesség igénye nélkül *Ravasz László*, a magyarországi Református Egyház vezetője, a Horthy-család bizalmasa, *Bethlen István* gróf, a szürke eminenciás, *Angelo Rotta* pápai nuncius és *Gusztáv* svéd király. *Serédy Jusztinián* hercegprímás június 29-én pásztorlevélben tiltakozott. *Roosevelt* amerikai elnök 26-án egyenesen fegyveres megtorlással fenyegette meg Magyarországot, ha nem állítják le a deportálásokat. 21-én a magyarországi protestáns egyházak közös memorandumot ádtk át *Sztójay Döme* miniszterelnöknek, aminek visszautasítása nyomán közös pásztorlevelet szerkesztettek. Ezt a kormány a katolikus érseki pásztorlevéllel együtt kobozta el.

Sokan vették ki részüket az embermentésből, köztük ugyancsak a teljesség igénye nélkül a svéd *Raoul Wallenberg*, *Carl Danielsson* svéd királyi követ, *Carl Lutz* svájci konzul, a pápai nuncius, *Carlos Branquinho* portugál ügyvivő, *Friedrich Born*, a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi képviselője, vagy báró *Apor Vilmos* győri római katolikus püspök, nem is beszélve a számtalan névtelen, életét kockára tevő magyar emberről. Menleveleket (Schutzpass) állítottak ki, védetté nyilvánítottak egész házakat, háztömböket, vagy egyszerűen elrejtették a zsidó vagy zsidónak számító embereket.

A deportálások üteme 1944 nyarán lelassult. Egyrészt a keleti fronton kialakult helyzet következtében a korábbiaknál kevesebb vasúti szerelvényt lehetett erre a célra használni, másrészt lassan a végéhez közeledett a vidéki zsidóság halálmenete.

Részben elérték hatásukat a tiltakozások is. Június 24-én a minisztertanács ülése a deportálások várható következményeivel foglalkozott. 26-án a koronatanács ülésén ismét áttekintették a várható kül- és belpolitikai következményeket, s Horthy Miklós kormányzó felszólította a kormányt, hogy a budapesti zsidók deportálásához ne kezdjen hozzá. Július 7-én véglegesen elhatározta a deportálások leállítását, s döntését Veessenmayer tudomására hozta.

A budapesti zsidók deportálását a németek előbb június 30-tól, majd egyszerre és július 10-éig szándékoztak lebonyolítani, több okból. A fővárosban összegyűlt zsidók magas száma óvatosságra intette a szervezőket. Emlékeztükben élt még a varsói gettó felkelésének emléke, s Budapesten, illetve körzetében töredéke volt csak annak a német csapatlétszámnak, mint ami Varsóban annak idején rendelkezésükre állt. Ráadásul ott és akkor nem létezett semmilyen lengyel állam, itt és ekkor viszont újra nagyon is létezővé és ezzel egyben megbízhatatlanná kezdett válni a magyar állam (ti. a németek számára).

Horthy ugyanis, mint láttuk, végre elszánta magát a cselekvésre és leállította a deportálásokat. Ha sikerül a német elképzelések szerint a budapesti zsidókat deportálni, akkor az Horthy ellenében történik meg. Az pedig egyértelműen kifejezi, hogy a kormányzónak már nincs lehetősége akarátának érvényesítésére, vagyis tényleges hatalommal nem bír, névleges államfővé vált.

Csendőrök és zsidók

A csendőrség kezdettől részt vett a deportálásokban. Szükséges azonban tisztázni, hogy ellentétben a háború utáni vádakkal, ez nem a testület fasiszta vagy antiszemita jellegéből adódott, erről szó sem volt. Praktikus okból vonták be a csendőrséget, mint rendelkezésre álló karhatalmi testületet, szükség esetén a rendőrséget, sőt a vámőrséget: egyszerűen kevés volt a németek létszáma.

A megszálló csapatokkal együtt érkezett Magyarországra *Adolf Eichmann*, az RSHA zsidókérdés "végleges megoldásával" (Endlösung) megbízott referense. Az SS-Obersturmbannführer Budapesten állította fel központját, s 10 vidéki kirendeltséget szervezett. Stábjának létszáma hozzávetőleg 200 főt tett ki, ami elegendő volt az adminisztratív irányításra, de kevés a deportálások végrehajtására. Ennek következtében hárult a végrehajtás a magyar karhatalmi erőkre, zömmel a csendőrségre, amelyen belül *Ferenczy László* alezredest jelölték ki a feladat irányítására.

Önmagában véve nem volt semmi rendkívüli abban, hogy a deportálások irányításába bevont *Baky László* és *Endre László* belügyi államtitkárok a rendőrség megerősítésére csendőralakulatokat összpontosított. Budapesten a rendőrség létszáma erre a feladatra valóban kevés volt. Csakhogy a német szándékokkal ellentétben már megszületett a kormányzó döntése a deportálások leállítására!

A csendőralakulatokat közben útbaindították. Július elején Budapesten volt a galántai, a nagyváradi és az ungvári csendőrtanzászlóalj, valamint néhány önálló tanszázad, amelyeket honvéd laktanyákban helyeztek el. Az apropót a galántai zászlóalj zászlószentelési ünnepsége adta. A Vérmezőre tervezett aktusra zászlóanyának magát a kormányzó hitvesét kérték fel.

Horthy és környezete (főként ez utóbbi) egyre idegesebben szemlélte a készülődést. Felmerült bennük annak lehetősége (50 év távlatából már tudjuk: alaptalanul), hogy a németekre támaszkodva a szélsőjobboldal kísérletet tesz a Berlin számára egyre kényelmetlenebbé váló kormányzó eltávolítására, vagy legalább kikapcsolására az ország vezetéséből.

Harcokcsizók és csendőrök

Július 2-án *Lázár Károly* altábornagy, a testőrség parancsnoka lépett. Tájékoztatta *Koszorús Ferenc* vezérkari ezredest, az 1. páncélos hadosztály vezérkari főnökét, aki épp a parancsnokot helyettesítette. Budapesten akkor nem volt számottevő katonai erő, így jöttek számításba a páncélosok. A hadosztály parancsnoksága Esztergomban, csapattestei többek között Jászberényben, Aszódon, Rétságon, Vácott, Párkány-Nánán, Esztergomban, Zsámbékon, Pátyon, Perbálon, Tinnyén és Tökön települtek.

3-án *Koszorús* ezredes már magától Horthytól kapott parancsot. Emlékirataiban erről így ír: "Lázár altábornagy útján megkaptam a kormányzói parancsot, hogy készüljek fel a Baky-féle akció elhárítására." *Koszorús* az előzetes intézkedésekkel megbízta *Beleznay István* vezérkari őrnagyot (akit később *Pálffy Györggyel* együtt végeztet ki Rákosi), majd tájékozódás céljából felkeresett egy-két csendőrszázadot. Megállapította, hogy azok csak a zászlószentelésre való felkészülésről tudnak, mint feladatról. Ezután saját alakulatai közül látogatott meg néhányat, s meggyőződött a tisztikar kormányzó-hűségéről.

Koszorús személyesen szabta meg a feladatot a legnagyobb harcértékkel rendelkező 1. harcokcsi ezred és I. felderítő zászlóalj parancsnokának, Baló Zoltán ezredesnek és Németh Imre alezredesnek: "Még aznap éjjel kidolgoztam és írásban kiadtam ... a részletes intézkedésemet Budapest megrohanására és lezárására ... az abban foglaltak végrehajtását egy általam Budapestről adandó rádióparancsra kell(ett) megkezdeni ... Másnap reggel ... intézkedtem az említett alakulatok éles löszerral és üzemanyaggal való feltöltésére és Lázár altábornagy útján jelentettem a kormányzó úrnak, hogy a parancs teljesítésére kész vagyok."

A kormányzó ezzel párhuzamosan kísérletet tett *Vörös János* vezérezredes megnyerésére, de az nem tett rá határozott benyomást. A Honvéd Vezérkar főnöke igen fontos beosztást töltött be, egyfelől azért, mert gyakorlatilag ő volt a Honvédség egészének irányítója, másfelől azért, mert mint a fegyveres erők

főparancsnokának, a Legfelsőbb Hadúrnak (a kormányzóknak) közvetlenül volt alárendelve, s ilyen értelemben nem függött a miniszterelnöktől sem. Hadialkalmazás esetén, tekintve a testület kettős jellegét és utaltságát (mai terminológiával alárendeltségét) a vezérkarfőnök a csendőrség felett is rendelkezhetett.

Vörös húzódozása a határozott fellépéstől olyan rossz benyomást tett Horthyra, hogy az közrejátszott kihagyásában az októberi kiugrási kísérlet előkészítéséből. Hogy miként zajlott az államfő és a vezérkarfőnök beszélgetése, idézzük a vezérezredek naplójából: (4-én) "Őfőméltósága újabb puccskísérletről tájékoztatott. Jelenttem, hogy erről nem tudok semmit és nem is tételezem fel, hogy a mai időben akadjon magyar ember, aki ilyesmire vetemedik. Közölte, hogy szándékában van a zsidók további kiszállítását megakadályozni, azt akarja, hogy legalább a Budapest területén élő zsidók maradjanak vissza . . . Jelenttem, hogy ebben a kérdésben különös körülménnyel kell eljárni . . . Mindenképpen elkerülendőnek tartom, hogy a zsidókérdés megoldásának elodázása miatt politikai surlódások keletkezzenek."

Tankok a fővárosban

Horthy 5-én este magához hívatta Koszorús ezredest és utasította, hogy a felrendelt csendőralakulatokat az ünnepséget megakadályozva távolítsa el a fővárosból. Koszorús 23.30-kor kiadta rádióparancsát a feladat végrehajtására. Az I. harckocsi ezred és az I. felderítő zászlóalj még éjszaka elérte a fővárost. Az alosztályok (mai terminológiával alegységek) hajnalra elfoglalták kijelölt állásaikat. Volt olyan század, amelynek (egyik) célpontja a Rózsadomb pereméről, löveggel a Hotel Majestic, a Gestapo budapesti főhadiszállása volt.

6-ára virradóra Lázár altábornagy parancsára testőrök vitték a Várba a csendőrzászlóaljak és önálló századok parancsnokait. Ott a Testőrség parancsnoka tájékoztatást adott nekik a páncélosok felvonulásáról és felszólította őket arra, hogy telefonon adjanak parancsot a vidéki helyőrségekbe történő, lehetőség szerint legrövidebb időn belüli visszaindulásra. A csendőrtisztek, bár nem értették a történeteket, a parancsot kiadták.

Koszorús ezredek reggel 7-kor tiszti járórt küldött Baký államtitkárhoz. Emlékirataiban így ír: "Értésére adtam, hogy a legfelsőbb parancs általa történő végrehajtásának kikényszerítésére az 1. pc. hadosztály csapataival itt állok ... elrendeltem Bakýnak, hogy 24 órán belül a csendőrzászlóaljakaitól őrítse ki Budapestet ... Néhány perccel 9 óra előtt Baký azt mondta a járóparancsnokomnak ... csendőreivel ki fog vonulni Budapestről."

A csendőralakulatok 8-án délig befejezték a főváros kiürítését. 9-én a páncélosok is visszatértek helyőrségeikbe. Budapesten - egyelőre - helyreállt a hétköznapi rendje.

Ezen a ponton a történészek meg kell szakítani az elbeszélés fonalát és "ki kell szólnia" a sorok közül. Az akkori viszonyok ismeretében, akár mi is áll Koszorús emlékirataiban, nehezen tételezhető fel, hogy egy honvéd ezredek "csak úgy" felszólíthat bármire egy hivatalban lévő államtitkárt. Még akkor sem, ha magától a Legfelsőbb Hadúrtól kapott eligazítást feladatairól. A történész hajlik arra, hogy a tiszti járórt *tájékoztatta* és nem *utasította* Bakýt, aki nem helyezkedett szembe a kormányzó intézkedésével.

Horthy és Hitler

A fővárosi zsidók deportálására ekkor nem került sor. Néhány nap elteltével a németek a kistarcsai gyűjtőtáborból összeállítottak egy zsidókat szállító szerelvényt. Horthy utasította *Jaross Andor* belügyminisztert a vonat kifizetésének megakadályozására. Mivel az már elindult, Ferenczy alezredek egy csendőr-osztaggal Hatvanból fordította vissza a szerelvényt.

Horthy számított arra, hogy a németek nem veszik jó néven a történeteket. 7-én Berlinbe küldte miniszterelnökét. *Hitler* elégedetlenségét fejezte ugyan ki a zsidókérdés megoldatlansága miatt, de ettől eltekintve szívélyesen fogadta a magyar kormányfőt. Veessenmayer viszont tiltakozott Horthynál Sztójay esetleges menesztése ellen, s erre az esetre kilátásba helyezte saját visszavonulását is. Horthy tudta, hogy Veessenmayert csak egy erősebb, a német érdekeket még agresszívebben érvényesítő birodalmi megbízott követhetné, s hogy ezen esetben Magyarország, illetve az ő szuverenitása tovább, lényegesen csökkenne. Lakatos Géza vezérezredek miniszterelnöki kinevezésére, noha a kormányzó erre is szeretne volna az alkalmat kihasználni, ekkor még nem került sor.

Hitler 21-én fogadta Horthy Berlinbe küldött főhadsegédét, *Miklós Béla* vezérezredekét. Előadta neki, hogy Magyarország területe Németország számára hadászati jelentőségű és ezért megtartására minden eszközt igénybe vesznek. 31-én a Führer megbeszélést folytatott több katonai vezetővel, ahol kijelentette: " ... a magyar térség biztosításának jelentősége létfontosságú, annyira döntő, hogy egyáltalán nem lehet túlbecsülni ... nagyon megfontolandó, mit tudunk odaküldeni, vagy ott felállítani, hogy ha szükséges, bármikor képesek legyünk Horthy úr magyar államcsínyének elébe vágni ... " Hitler bizalma tehát júliustól már végleg megrendült Horthyban, de még mindig csak vele tudta elképzelni Magyarország megtartását. A kormányzó menesztésére majd csak augusztus-szeptember fordulóján szánta el magát, Románia átállása, illetve a Horthy környezetéből kiinduló fegyverszüneti tapogatózások felerősödésének hatására.

Megjegyzendő, hogy a két államfő kezdetűl nem kedvelte egymást. A császári udvarban a politikába bekapcsolódó Horthy felkapaszkodott parvenűt látott Hitlerben, a Führer pedig a háború győzelmes befejezése után felszámolandó feudális maradványnak tartotta a kormányzót és egész rendszerét. Mégis hosszú időn át elfogadták egymást, mivel egyfelől Horthy tudta, hogy Hitler támogatása nélkül nem tudja megvalósítani a területi revíziót, illetve megtartani a visszacsatolt területeket, másfelől Hitler belátta, hogy a tekintélyuralmi elemekkel erőteljesen átszőtt magyar államrendszerben nem mellőzheti Horthy személyét, ha minél simábban akarja érvényre juttatni a német érdekeket.

Mi történt valójában?

Ha hiteles ítéletet szeretnénk alkotni, több problémába ütközünk. Azt kijelenthetjük, hogy a galántai zászlóalj zászlószentelése nem volt ürügy. A zömmel újoncokból álló alakulatok valóban ezzel a parancssal indultak a fővárosba, s ott megkezdték a gyakorlást az ünnepségre. Igaz, kézfegyverekkel és néhány *Ansaldo* kisharckocsival, de ünnepélyes katonai rendezvényeken mindmáig fegyverrel díszelnek.

Ide kívánczok, hogy a csendőralakulatok parancsnokai nem értették, miért vonultak fel a magyar páncélosok, miért hivatkozik azokra magyar csendőrök ellenében a magyar Testőrség parancsnoka, s miért kell nekik azonnal elrendelniük a visszavonulást a vidéki helyőrségekbe órákkal a zászlószentelés előtt.

Egy hatalomátvételre készülő csoportnak (1944 nyarán még) számolnia kellett a honvédtisztek nagyobb részének kormányzói hűségével. A Budapesten összevont csendőralakulatokat viszont honvéd laktanyákban helyezték el, ráadásul szétszórtan. Ez ellentmond annak, hogy a csendőrökre támaszkodva Baky László és Endre László államtitkárok puccsra készültek volna. Ráadásul akkor még a németek sem Horthy eltávolításában látták a megoldást, legfeljebb tényleges hatalmának formálissá tételében, illetve környezetébe bizonyos tagjainak elszigetelésében vagy lecserélésében.

Az eseményeket ismerjük. Azt azonban, hogy mi is történt, ma még nem lehet megnyugtatóan tisztázni. Még az sem bizonyított teljesen, hogy a csendőröket a zsidóság deportálására hozták a fővárosba, bár ez a német követség iratanyaga alapján valószínűsíthető. Még akkor is, ha a beosztott csendőrparancsnokok erről a lehetséges feladatról nem tudtak előzetesen. Az pedig végképp nem jelenthető ki egyértelműen, hogy a belügyi államtitkárok az október 15-16-i nyilas puccshoz hasonló hatalomátvételre készültek volna.